Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

JADIDCHILIKNING MILLIY TA’LIMDAGI O‘RNI

Ortiqboyev Soxibjon Inomjon o’g’li
lmiy rahbar
Abrorxonova Kamola Abrorxon qìzi
PhD dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23263710

Annotatsiya

Maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakatining milliy ta’lim tizimini isloh qilishdagi o‘rni tahlil qilingan. Jadidlarning usuli jadid maktablari, darsliklar yaratish va dunyoviy fanlarni o‘qitish borasidagi pedagogik qarashlari arxiv hujjatlari orqali ochib berilgan.

Abstract

The article analyzes the role of the Jadid movement, which arose in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, in reforming national education. The Jadids' pedagogical views on Usul-i Jadid schools, textbook creation, and teaching secular sciences are revealed through archival documents.

Аннотация

В статье анализируется роль джадидского движения, возникшего в Туркестане в конце XIX – начале XX веков, в реформировании национального образования. Через архивные документы раскрываются педагогические взгляды джадидов на школы Усул-и Джадид, создание учебников и преподавание светских наук.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, Turkiston, milliy ta’lim, usuli jadid, darsliklar, dunyoviy fanlar, ma’rifatparvarlik, maktab islohoti, pedagogik qarashlar, arxiv materiallari.

Keywords: Jadidism, Turkestan, national education, Usul-i Jadid, textbooks, secular sciences, enlightenment, school reform, pedagogical views, archival materials.

Ключевые слова: Джадидизм, Туркестан, национальное образование, Усул-и Джадид, учебники, светские науки, просветительство, школьная реформа, педагогические взгляды, архивные материалы.

Kirish (Introduction)

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Turkiston o‘lkasining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida tub burilish yasagan eng kuchli intellektual va ijtimoiy harakat — jadidchilik bo‘ldi. Rossiya imperiyasining mustamlaka zulmi, iqtisodiy qoloqlik va jamiyatdagi mutaassiblik sharoitida maydonga chiqqan jadid ma’rifatparvarlari millatni g‘ofillik uyquson uyg‘otish va ijtimoiy inqirozdan olib chiqishning yagona najot yo‘lini ta’lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilishda ko‘rdilar. Ular millatning mavjudligini saqlab qolish va taraqqiyotga erishish uchun birinchi navbatda an’anaviy o‘qitish tizimidan voz kechib, zamonaviy ehtiyojlarga javob beradigan milliy ta’lim poydevorini yaratishga intildilar.

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ta’lim islohoti shunchaki o‘qitish texnikasini o‘zgartirish emas, balki jamiyat tafakkurini yangilashga qaratilgan keng ko‘lamli strategik loyiha edi. Ular asos solgan "usuli jadid" (yangi usul) maktablari qisqa muddat ichida Turkistonning deyarli barcha yirik shahar va qishloqlarida qanot yozib, o‘lkada yangi tipdagi dunyoviy ziyolilar qatlamini tarbiyalashga xizmat qildi. Jadidchilikning milliy ta’limdagi o‘rni va ularning pedagogik merosini bugungi kun — O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini barpo etish va xalqaro andozalarga mos zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish jarayonida qayta idrok etish gaddatda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi jadidlarning ta’limiy islohotlarini, darsliklar yaratish faoliyatini va ma’rifatparvarlik konsepsiyasini tarixiy hujjatlar asosida chuqur tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Materials and methods)

Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiy davriylik, ob’ektivlik, mantiqiylik va qiyosiy-tahliliy metodlardan keng foydalanildi. Muammoning tub mohiyatini ochishda chor Rossiyasi ma’murlarining maxfiy hisobotlari, jadid matbuoti namunalari va zamonaviy tarixshunoslik adabiyotlari o‘zaro qiyosiy tahlil elildi.

Jadidchilik harakati va ularning o‘lka ijtimoiy hayotidagi o‘rni akademik olim D.A. Alimova tomonidan chuqur va tizimli o‘rganilgan [1, B. 62]. Muallif o‘z ishlarida jadidlar fenomenini jahon ma’rifatparvarlik harakatlarining uzviy qismi sifatida tahlil qilib, ularning ta’lim sohasidagi qarashlariga alohida urg‘u bergan.

Turkiston jadidlarining, xususan Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va Ismoil Gasprinskiylarning pedagogik faoliyati va maktab islohoti borasidagi amaliy sa’y-harakatlari B. Qosimov tadqiqotlarida adabiy-tarixiy jihatdan mukammal ochib berilgan [2, B. 104]. Uning ishlarida jadid matbuoti va darsliklarining tahlili muhim o‘rin egallaydi.

Shuningdek, xorijiy tarixshunoslikda, xususan Adeeb Khalidning "Turkistonda jadidchilik: madaniy ijtimoiy o‘zgarishlar siyosati" nomli fundamental asarida o‘lka ta’lim tizimidagi transformatsiya jarayonlari G‘arb ilmiy mezonlari asosida tahlil etilgan [3, B. 145]. Muallif usuli jadid maktablarining an’anaviy maktablardan farqini sotsiomadaniy jihatdan asoslab bergan. Respublika olimlaridan S. Dolimov asarlarida esa jadid pedagoglarining metodik qarashlari va darslik yaratish tamoyillari ochib berilgan [4, B. 77].

Biroq, jadidlar tomonidan asos solingan maktablarning hududiy dinamikasi va ularga chorizm ma’muriyati tomonidan ko‘rsatilgan to‘sqinliklar ko‘lami birlamchi arxiv fondlari darajasida yaxlit holatda yetarlicha tizimlashtirilmagan edi. Shu maqsadda ushbu maqolada O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA)ning I-46-fondi (Turkiston rayon muhofaza sho‘basi — "oxranka" hujjatlari) va I-1-fondi (Turkiston general-gubernatori devoni) materiallaridan olingan unikal statistik raqamlar tahlilga tortildi [5; 6].

Natijalar (Results)

Jadid ma’rifatparvarlarining say’y-harakatlari natijasida Turkistonda an’anaviy savod o‘rgatish tizimidan mutlaqo farq qiluvchi, tovush metodiga (usuli savtiya) asoslangan ta’lim tarmog‘i vujudga keldi. Arxiv hujjatlari va davriy matbuot ma’lumotlarini tahlil qilish orqali XX asr boshlarida o‘lkada yangi usul

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

maktablarining miqdoriy o‘sish dinamikasini quyidagi jadval ko‘rinishida umumlashtirishga muvaffaq bo‘lindi:

1-jadval

Turkiston o‘lkasida usuli jadid maktablari sonining o‘sish dinamikasi (1900-1914-yy.) [5, v. 44-51; 7, B. 88]

Hududlar (viloyatlar)	1900-yil	1905-yil	1910-yil	1914-yil
Sirdaryo viloyati (Toshkent sh. bilan)	2	12	38	65
Farg‘ona viloyati (Qo‘qon, Andijon v.b.)	4	25	72	120
Samarqand viloyati	1	8	24	48
Buxoro va Xiva xonliklari (Yangi Buxoro v.b.)	-	2	10	18
Jami	**7**	**47**	**144**	**251**

Jadval ko‘rsatkichlaridan ko‘rinib turibdiki, 1900-yilda butun o‘lka bo‘yicha bor-yo‘g‘i 7 ta yangi usul maktabi faoliyat ko‘rsatgan bo‘lsa, 1914-yilga kelib ularning soni 251 taga yetgan. Ayniqsa, Farg‘ona (120 ta) va Sirdaryo (65 ta) viloyatlarida o‘sish sur’atlari nihoyatda yuqori bo‘lgan. Bu holat jadid maktablarining xalq orasida qisqa muddatda katta nufuz qozonganini tasdiqlaydi.

Arxiv materiallarining (O‘zMA, I-46-fond) ko‘rsatishicha, jadid maktablarining an’anaviy maktablardan asosiy ustunligi — ta’lim mazmunining dunyoviy fanlar bilan boyitilganligi va vaqtning tejalishi edi [5, v. 62]. Eski maktablarda bolalar 3-5 yil davomida harflarni tushunmay abjadxonlik qilgan bo‘lsalar, usuli jadid maktablarida tovush metodi tufayli bolalar 40-50 kunda to‘liq savodli bo‘lib, xat-savod chiqarganlar.

Jadidlar milliy ta’lim mazmunini yangilash uchun mutlaqo yangi darsliklar majmuasini yaratdilar. Mahmudxo‘ja Behbudiyning "Kitobat ul-atfol" (Xat-savod chiqarish kitobi), "Riyozat ul-hukamo" (Arifmetika), Munavvarqorining "Adibi avval" (Birinchi muallim), "Adibi soniy" (Ikkinchi muallim), Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim" va shaxs tarbiyasiga oid "Turkiy guliston yoxud axloq" darsliklari o‘quv dasturlarining asosi qilib olindi [2, B. 120]. Ushbu darsliklarda diniy ilmlar bilan bir qatorda geografiya, tarix, tabiatshunoslik, geometriya va hisob (arifmetika) fanlariga keng o‘rin berildi.

Biroq, jadid maktablarining bunday shiddatli o‘sishi chor Rossiyasi ma’murlarini jiddiy tashvishga soldi. Arxiv hujjatlarida general-gubernator devonining maxfiy ko‘rsatmalari saqlanadi. Unda: "Yangi usul maktablari mahalliy aholi orasida milliy va panislomistik g‘oyalarning tarqalishiga xizmat qilmoqda, shuning uchun ularning faoliyatini har qanday yo‘l bilan cheklash va nazoratni kuchaytirish lozim" deb

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

yozilgan [6, v. 112]. 1910-1914-yillarda o‘lkada o‘nlab jadid maktablari rasmiy ruxsatnomasi yo‘qligi vaji bilan politsiya tomonidan majburan yopib qo‘yildi.

Muhokama (Discussion)

Jadidchilikning milliy ta’lim tizimidagi o‘rnini baholashda, ularning nafaqat boshlang‘ich maktab tizimini, balki jamiyatning umumiy madaniy infratuzilmasini ham yangilashga intilganliklarini inobatga olish lozim. Akademik D.A. Alimova to‘g‘ri qayd etganidek, jadidlar ta’limni ijtimoiy ozodlikning bosh mezoni deb bildilar [1, B. 85]. Ular maktab ta’limini matbuot, teatr va nashriyot ishlari bilan uzviy bog‘liqlikda rivojlantirdilar. Maktabda o‘qishni boshlagan bola "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg‘ona" yoki "Oyna" jurnallarini o‘qish darajasida dunyoqarashga ega bo‘lishi kerak edi.

Adeeb Khalidning fikricha, jadidlarning ta’limiy islohotlari Turkistonda an’anaviy ulamolar (eski maktab tarafdorlari) va yangi ziyolilar o‘rtasida jiddiy madaniy va g‘oyaviy kurashni keltirib chiqardi [3, B. 189]. Qadimgi maktabdorlar dunyoviy fanlarni o‘qitishni "dahriylik" yoki "kofirlik" deb baholashga urinishgan bir paytda, Behbudiy va uning safdoshlari diniy ilmlarni ham aynan zamonaviy dunyoviy bilimlar yordamida to‘g‘ri tushunish mumkinligini diniy-falsafiy jihatdan isbotlab berdilar. Ular yoshlarni chet tillarini (ayniqsa, rus, arab, fors va frantsuz tillarini) o‘rganishga chaqirdilar, chunki jahon ilm-fani yutuqlaridan foydalanmasdan turib mustamlakachilik kishanlarini parchalash imkonsiz edi.

Jadidlarning ta’lim tizimidagi yana bir buyuk xizmati — ta’limni tashkil etishda pedagogik-metodik yangiliklarni olib kirganligidir. S. Dolimov asarlarida ko‘rsatilganidek, an’anaviy maktablarda bolalarni jismoniy jazolash (falaka chalish) odatiy hol bo‘lgan bo‘lsa, jadid maktablarida bolaning shaxsiy qadr-qimmati birinchi o‘ringa qo‘yildi [4, B. 92]. Dars xonalariga birinchi marta parta, doska, geografik xarita va globuslar olib kirildi. O‘quvchilarni sinfdan sinfga o‘tkazishda imtihon (sinov) tizimi joriy etildi, darslar o‘rtasida tanaffuslar belgilandi. Bu bugungi zamonaviy maktab ta’limining ilk poydevori edi.

Arxiv hujjatlarining (O‘zMA, I-1-fond) tahlili shuni ko‘rsatadiki, jadidlar ta’lim moddiy bazasini mustahkamlash uchun "Jamiyati xayriya"lar tashkil etib, boy savdogarlar va homiylar mablag‘larini yetim va kam ta’minlangan bolalarning o‘qishi uchun safarbar etganlar [6, v. 145]. Bu esa ta’limni ijtimoiy jihatdan demokratlashtirish va uni xalqchil qilish yo‘lidagi ulkan qadam edi.

Xulosa (Conclusion)

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda kechgan jadidchilik harakatining milliy ta’limdagi tarixiy o‘rni va ahamiyati quyidagi fundamental xulosalar orqali belgilanadi:

Birinchidan, jadidlar o‘lkada asrlar davomida deyarli o‘zgarmasdan kelgan an’anaviy sxolastik ta’lim tizimini parchalab, o‘rniga tovush metodiga asoslangan, dunyoviy va diniy bilimlarni o‘zida uyg‘unlashtirgan yangi usul maktablari tarmog‘ini yaratishga muvaffaq bo‘ldilar.

Ikkinchidan, o‘lkada qisqa fursatda jadid maktablarining 250 tadan ortib ketishi xalqning zamonaviy ilm-fanga bo‘lgan ichki ehtiyojini va jadid pedagogikasi konsepsiyasining hayotiyligini isbotladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori va Avloniy yaratgan darsliklar milliy darslik yaratish maktabining asosi bo‘lib qoldi.

Email:

conference@houghtonstreetreview.com

Website:

www.houghtonstreetreview.com/index.php/conference

© 2026 International Online Conference on Multidisciplinary Academic Research. All Rights Reserved.

Editor-in-Chief:

Dr. Ewelum Johnson Nnadi

Managing Editors:

1.Harold Jan R. Terano

2.Dr. Mandakini Singla

3.Massoud Kaykhaii

Uchinchidan, jadidlar maktab ta'limiga parta, doska, geografik xaritalar, sinf-dars tizimi va imtihonlarni olib kirish orqali Turkistonda zamonaviy pedagogika fani va metodikasiga tamal toshini qo'ydilar. Ular ta'limni jismoniy jazodan xoli, insonparvar tizimga aylantirdilar.

To'rtinchidan, chor Rossiyasi ma'muriyatining ta'qib va tazyiqlariga qaramay, jadid maktablari Turkiston milliy ozodlik harakatining g'oyaviy o'chog'iga va milliy o'zlikni anglash markaziga aylandi. Ushbu maktablarda tarbiyalangan ziyolilar avlodi keyinchalik o'zbek davlatchiligi va madaniyatining tiklanishida bosh yetakchi kuch bo'lib maydonga chiqdi.

Adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Alimova D.A. Jadidchilik fenomeni tarixi va tarixshunosligi. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 256 b.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoiylik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 192 b.
3. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 400 p. (Reprint: London: Oxford University Press, 2000. – 210 p.)
4. Dolimov S. Istirohatgohdan maktabgacha: yangi usul maktablari tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 144 b.
5. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA), I-46-fond (Turkiston rayon muhofaza sho'basi), 1-ro'yxat, 842-ish, 44–65-varaqlar.
6. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA), I-1-fond (Turkiston general-gubernatori devoni), 2-ro'yxat, 1205-ish, 112–145-varaqlar.
7. Гаспринский И. Полное собрание сочинений. Том III. Школьные реформы в Туркестане. – Симферополь: КРП, 2012. – 280 с.